

Theologie als wijsheid

Toespraak bij de viering van tien jaar NGP – 27 november 2015

De NGK en de oprichting van de GTU

In 2007 schreef een scribent het volgende in een Nederlands Gereformeerde periodiek:

De theologie heeft een aandeel gehad in het zaaien van verwarring. In plaats daarvan dat zij de gelovigen hielp om hun zekerheid in God te vinden, droeg zij soms bij tot vervreemding van het evangelie. ... De theologie heeft de Bijbel voor de gelovigen soms eerder toegesloten dan ontsloten. ... De theologie stelt zich soms hoogmoedig op: men doet alsof men de heilige God kan doorgronden, en verwijdert zich in vermetele speculaties van de nederige geloofsgehoorzaamheid. ... Verabsolutering van de theologie is wellicht een van de oorzaken geweest van het rampzalige kerkelijke schisma in oorlogstijd.

Wie thuis is in de toenmalige Nederlands Gereformeerde wereld zal zulke zinnen kunnen plaatsen. Is dit niet typisch een citaat uit de 'Seminariemededelingen', orgaan van het Nederlands Gereformeerd Seminarie? Het had gekund. In werkelijkheid was ikzelf het die dit schreef; ik citeerde zojuist uit een artikel dat verscheen in 'Opbouw' d.d. 5 januari 2007. Waarom ik dat vandaag ophaal? Omdat voor het eerst sinds de Nederlands Gereformeerde Kerken ontstonden, het er naar uitziet dat zij verantwoordelijkheid gaan nemen voor de stichting van een theologische universiteit. Het zal een gedeelde verantwoordelijkheid zijn: er zijn drie partners die werken aan de oprichting van een 'Gereformeerde Theologische Universiteit', terwijl nog een vierde, de Gereformeerde Bond, intensieve betrokkenheid toont. Niettemin: na een lange periode waarin de kerken volstonden met theologische *studiebegeleiding* (1968-2006), en na 10 jaar waarin we in samenwerking met Apeldoorn tekenden voor een *predikantenopleiding*, nu dus het vooruitzicht van een *theologische* universiteit die we als NGK mede gestalte willen geven. Dat is een avontuur. Dat is het natuurlijk voor de andere partners ook, maar voor ons als NGK is het dat in het bijzonder. Immers, als NGK hebben we altijd kanttekeningen geplaatst bij de academische theologie. Ik citeer nog één keer mezelf:

Ik reken het tot de eigenheid van de Nederlands Gereformeerde kerken, dat zij scherp oog hebben voor het kwaad dat schuilt in de overschatting van de theologie.

...

Die kritiek weerhield mij er toen niet van een warm pleidooi te voeren voor het omarmen van de wetenschappelijke theologie. Ik sprak de overtuiging uit, dat zij ook het opengaan van de Heilige Schrift kan bevorderen, dat zij gericht kan zijn op het dienen van de Here God met het verstand, en dat ze inderdaad dichterbij Hem kan brengen. Niettemin is het *allebei* waar: de theologie kan bijdragen tot een groeiend en bloeiend christelijk leven, maar zij kan ook afbreken en schade toe brengen aan de kerk.

Nu wij mede verantwoordelijkheid nemen voor de oprichting van de GTU, zouden naar mijn idee beide gevoelens serieus moeten worden genomen. Dat betekent enerzijds als NGK-ers *con amore* meewerken, en anderzijds onze gerechtvaardigde kanttekeningen bij het theologisch bedrijf inbrengen en onszelf niet verloochenen. Voor dat laatste pleit ook, dat in

veel bredere kring dan de onze kritisch wordt nagedacht over het academisch theologisch bedrijf. Het is een alom gehoorde klacht, dat academie en kerk, wetenschap en geloof, theorie en praktijk vaak lelijk uit elkaar zijn gegroeid. Ik citeer John Caputo, een invloedrijke godsdienstfilosoof die werkelijk niet verdacht kan worden van anti-intellectualisme:

“Theology should always follow upon religion. A very good example of this is Augustine, who was both a bishop and a theologian. That is, he was a pastor and a homilist, a person intimately involved in the lives of the faithful and whose theology grew up in a living conversation with his congregation, which ensured that his theology was a conceptualization of a living faith. Nowadays, that paradigm has degenerated on both fronts. On the one hand, the bishops have become bureaucrats, financial officers, CEO's, fund-raisers, administrators, damage-control specialists, almost anything but theologians. The theologians, on the other hand, are busy getting tenure and promotion in academic institutions, writing papers that practically nobody can read except other academics, and they have next to no contact with the actual practice of faith in the churches. So there is an important divide between religion and academic theology that is not healthy for either party and that we should not overlook.”¹

Voor een goed verstaan van deze bijtende kritiek moet bedacht worden, dat Caputo een academische theologie op het oog heeft die zich op steeds groter wordende afstand van het kerkelijk leven ontwikkelt. Het spreekt vanzelf dat zijn woorden minder van toepassing zijn op kerkelijke theologische universiteiten als die in Apeldoorn en Kampen. Wie ook maar enigszins met deze opleidingsinstituten bekend is, kan niet anders dan vaststellen dat men daar de theologie beoefent volop in ‘contact with the actual practice of faith’. Niettemin spreekt het ook voor Kampen en Apeldoorn niet vanzelf dat zij aan de boedelscheiding die Caputo schetst geheel ontkomen. Ik denk hier met name aan de poot van het theologisch *onderzoek*. Mede vanwege de constante druk die de overheid uitoefent op deze kleine kerkelijke instituten, is het geen denkbeeldig risico dat ook zij al meer publicaties produceren ‘that practically nobody can read except other academics’.

Caputo noemt Augustinus. Ruim duizend jaar na diens overlijden ging de Augustijn Luther in zijn spoor ging. Luther was monnik én professor. Zo verenigde hij twee oriëntaties in eigen persoon: gebed en onderzoek, meditatieve omgang met de Schrift en wetenschappelijke disputaties. In de zeventiende eeuw is die eenheid verbroken en wel met desastreuze gevolgen.² Want waar de vroomheid zich loszingt van de theologisch bezinning, kan de meditatie ontaarden in speculatie en ongeremde mystiek, en kan de wetenschap terechtkomen in volkomen steriliteit. We zijn als NGK-ers dan ook lang niet de enigen die de noodzaak inzien om bruggen te slaan. Maar hoe doe je dat? Een extra vak ‘spiritualiteit’ invoegen is niet de oplossing. Daarmee blijft het ‘tweestromenland’ in wezen bestaan. Er is meer nodig, en er kan ook meer. Zo zoeken diverse theologen het in de verbinding van ‘theologie’ en ‘wijsheid’.³ Sterker nog: men pleit er wel voor om ‘theologie’ op te vatten als

1 John Caputo, *Philosophy and Theology*, Nashville 2006, 53v.

2 Vgl. Oswald Bayer, *Handbuch Systematischer Theologie Band 1: Theologie*, Gütersloh 1994, 30v, 393.

3 Vgl. G. van den Brink, *Een publieke zaak. Theologie tussen geloof en wetenschap*, Zoetermeer 2004, 345-352.

'wijsheid'. Ik ben van mening dan we, als we het in die richting zoeken, verder kunnen komen.

Edward Farley: *theologia*

Een gezaghebbend pleitbezorger van de verbinding tussen 'theologie' en 'wijsheid' is Edward Farley. In zijn studie *Theologia. The Fragmentation and Unity of Theological Education* (Eugene OR 2001) wijst hij erop, dat de studie van de theologie vanouds twee dingen behelsde: de heilbrengende kennis van God die de eeuwige zaligheid als doel heeft, en de wetenschappelijke discipline die langs de weg van methodisch onderzoek tot kennis tracht te komen, mede ten dienste van het onderwijs. (*Theologia* 31) Die eerste is primair praktisch van aard, en heeft het karakter van *wijsheid*. Dat wil zeggen: ze bestaat in de persoonlijke, existentiële kennis van God, die mogelijk is dankzij goddelijke verlichting en als zodanig een habitus, een gerichtheid is van de ziel. Zij correspondeert dan ook met het Griekse ideaal van *paideia*, vorming (*Theologia* 35v, 152v). Hoewel zij te onderscheiden is van de vooral in de Middeleeuwen opgekomen theologische discipline, waarbij het gaat om kennis die door bezinning en argumentatie verworven wordt, gaat zij daar ook mee samen. Want enerzijds is die praktische kennis van God alleen maar mogelijk dankzij goddelijke verlichting, anderzijds spoort zij aan tot en vindt zij verdieping in wetenschappelijk onderzoek (*Theologia* 22) Dit samenspel van theologische wijsheid en theologische discipline duidt Farley aan als *theologia*.

De centrale these van zijn studie is, dat deze *theologia* hoe langer hoe meer teloor is gegaan in de huidige theologische opleiding van predikanten. Die omschrijft hij als een training voor professionele activiteiten, een 'Kunstlehre' waarin alles draait om 'know how'. In deze nieuwe benadering van de theologie weerspiegelt zich een nieuwe kijk op het predikantschap, waarbij de aandacht verschoven is van het ambt naar de professionaliteit (*Theologia* 11, 39, 42-44). Mede als gevolg van deze ontwikkeling is de theologie uiteengevallen in een groot aantal gespecialiseerde deel-wetenschappen, die soms van niet-theologische aard zijn en door niets anders bijeen worden gehouden dan door het doel dat ermee nagejaagd wordt: de opleiding van professionele predikanten (*Theologia* 39-42). In dit soort theologie zijn nog wel elementen van de *theologia* terug te vinden, maar het overheersende beeld is er een van functionaliteit en fragmentatie. Farley meent dat alle klachten over de ontoereikendheid van de theologische opleiding tot dit verlies van *theologia* zijn te herleiden, en pleit dan ook vurig voor eerherstel daarvan (*Theologia* 3, 127, 151, 156). Alleen zo kan bereikt worden dat de theologische studie zich uiteindelijk weer op één ding richt; dat de kloof tussen 'theorie en praktijk overbrugd wordt, en dat niet langer de professionaliteit van de predikant bepaalt welke vakken relevant zijn. Daarbij denkt hij niet aan een terugkeer naar de geloofskennis van de klassieke orthodoxie, absoluut genormeerd als die is door de Schrift. Hij vat – in navolging van James Gustafson - de 'theologie als wijsheid' heel breed op als de geloofsreflectie van waaruit de wereld geconstrueerd wordt, als een verstaan van de werkelijkheid onder het gezichtspunt van het Koninkrijk van God. Als zodanig is zij niet alleen van belang voor de kerkelijke 'professional', maar ook voor de 'gewone' gelovige en voor de theologische onderzoeker (*Theologia* 156-159, 168, 172). Maar de vorming van een habitus van *theologisch* verstaan is ongetwijfeld in de eerste plaats relevant voor de opleiding van predikanten, omdat juist daarin het accent op 'know how' en competenties zo bepalend is geworden. Farley's pleidooi voor 'theologie als wijsheid' heeft als primaire doelstelling, die opleiding weer een voluit theologisch karakter te geven en uit het keurslijf van pragmatisme en technologie te bevrijden.

Theologie als wijsheid

Wanneer wij het over 'wijsheid' hebben doelen wij op levenskunst. Een wijs mens weet hoe hij goed moet leven, hoe hij als mens tot bloei komt, welke keuzes gemaakt moeten worden, welke dingen ertoe doen in het leven. Wijsheid heeft te maken met het nemen van beslissingen, het oordelen vellen over wat waar, wat goed en wat schoon is. Zonder wijsheid kun je niet goed leren samenleven met mensen. Let wel: wijsheid heeft niet alléén betrekking op het handelen. Zij heeft ook iets observerends, en is op zoek naar samenhang en probeert te ordenen. Als zodanig staat zij niet los van de wetenschap. Net als de wetenschap voert zij strijd tegen de chaos.⁴ Zo maakt de wetenschap deel uit van de wijsheid. Men kan zich zelfs afvragen wat er van de wijsheid zou overblijven, als zij zich tegen de wetenschap zou keren. De wetenschap hoeft geen vijand van de wijsheid te zijn. De wijsheid is wel omvattender dan de wetenschap. Zij plaatst haar in samenhang met de voor-wetenschappelijke levenswereld. Zij verdisconteert de menselijke ervaring. Zij overstijgt ook de wetenschap, in zoverre zij weet van de menselijke eindigheid en afhankelijkheid, en daarmee van de grenzen van de wetenschap. Bijbels gesproken heeft zij alles te maken met het kennen van God:

“De vreze des HEREN is het beginsel der wijsheid.” (Spreuken 9:10)⁵

Al die dingen die ik noemde: juist oordelen; goed samenleven; vaststellen wat er toe doet in het leven; het leven tot een goed einde brengen; de wereld ordenen; samenhang ontdekken – ze wortelen in het kennen van God in Christus. Theologie die wordt opgevat als wijsheid is geleefde kennis van God: zij is een vorm van de praktische rede.⁶ Boeiend is, dat reeds Calvijn de leer die hij in zijn Institutie ontvouwt, als *wijsheid* presenteert:

De hele hoofdinhoud van onze wijsheid, voor zover die althans als ware en deugdelijke wijsheid aangemerkt mag worden, bestaat eigenlijk maar uit twee delen: kennis van God en kennis van onszelf. (Institutie I,1,1)

Ik belicht nu enkele aspecten.

1. Theologie als wijsheid is per definitie **gericht op het leven**. Dat is nog wat anders dan dat zulke theologie opgaat in ethiek: “Zo moet je leven.” Op heel andere wijze kan de gerichtheid op het leven ook tot uitdrukking komen. Hier is de invloed te noemen die de filosoof Ludwig Wittgenstein (1889 – 1951) heeft uitgeoefend op de theologie. Wittgenstein wijst erop dat het denken en spreken van een mens altijd correspondeert met een bepaalde levensvorm. Hij wantrouwt het als de filosofie zich daarvan abstraheert en een eigen leven gaat leiden. Een van zijn intrigerende stellingen is, dat de filosofie niet daarin moet bestaan dat zij een aantal filosofische statements poneert, maar dat zij de statements van het ‘gewone’ leven verheldert.

4 “Sowohl die kontemplative wie die aktive Wissenschaft ist ein Kampf – ein Kampf gegen das Chaos, ein Kampf gegen die Widersprüchlichkeit der Lebenserfahrung, gegen Dissonanzen, gegen jede Diffusion om Kohärenz und Einheit.” Oswald Bayer, *Theologie*, 423.

5 Oswald Bayer, *Theologie*, 430, 431.

6 Kevin J. Vanhoozer, *The Drama of Doctrine. A Canonical-Linguistic Approach to Christian Theology*, Louisville 2005, 308.

“De wijsbegeerte moet gedachten die als het ware troebel en vaag zijn, helder maken en scherp afbakenen.”⁷

Overgebracht op de theologie: het gaat er niet om dat de theologie komt tot het opstellen van een aantal theologische uitspraken, maar dat zij de inhoud van de christelijke verkondiging verheldert.⁸ De theologie moet altijd terugbuigen naar het *concrete* leven van de gelovigen: hun gebed; hun lofprijzing. hun geklaag; de zegen die over hen wordt uitgeroepen; hun doop; hun verzoening met elkaar aan het avondmaal. Theologie als wijsheid opgevat dient daaruit voort te komen en daarop gericht te zijn. Denk aan de kerkdienst, en wat daar gebeurt: de ontmoeting van de mens met God. Alles wat daar gezegd en gedaan wordt – aan het loven van God, het klagen, het bidden tot Hem, het zegenen in zijn naam – het gaat erom dat de theologie daarop betrokken is.⁹ Alleen door die gerichtheid op het leven zal de theologie kunnen ontkomen aan het gevaar van abstractievorming die voor het kerkelijk leven eer schadelijk dan zegenrijk is.

2. Theologie als wijsheid **veracht de wetenschap niet**, maar zet haar in het juiste perspectief. De theologische wetenschap is erop uit te ordenen, verbanden te zien, dingen in samenhang te plaatsen. Daar is niets mis mee, integendeel. Het hoort bij het kennen van God dat men inzicht ontwikkelt in zijn werken. Vooral ook met het oog op het vele misverstaan van wie God is en van wat Hij doet, is de theologische wetenschap die kritisch reflecteert en analyseert voor de kerk onontbeerlijk.¹⁰ Een theologische wijsheid die wil volstaan met intuïtie en gevoel, en meent af te kunnen zien van methodisch onderzoek, is te wantrouwen. Omgekeerd echter is het hoogst twijfelachtig wanneer men, zoals Kant, de wetenschap ziet als de enge poort tot de wijsheid. Dan worden de vermogens van de rede overmoedig overschat. Het pleidooi om de theologie als een gestalte van ‘wijsheid’ te benaderen, komt uit de beduchtheid voor deze overmoed voort.¹¹ Theologie als wijsheid weet van haar grenzen. De vreze des HEREN houdt immers óók in dat een mens zich schepsel weet, en zich van zijn nietigheid en afhankelijkheid bewust is. Wie leeft in de vreze des HEREN weet ook van zonde, en van Gods verborgenheid. Zij weet, kortom, van het *geheimenis* van God en van het leven. Het is daarom dat Marie-Dominique Chenu het belangrijk vindt de theologie als een vorm van wijsheid te zien:

“A science holds no jot of mystery. It is a coherent system of rational operations which are immediately intelligible. But ‘wisdom’ includes within itself the inner depths of spirituality and ineffable mystery; it can never become wholly objectified; and even the most thorough-going intellectualists attribute to its emotional profundity the original force of their own perceptions.”¹²

7 Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*. Vertaald en van een nawoord en aantekeningen voorzien door W.F. Hermans, Amsterdam 1976,53 (4.112).

8 Oswald Bayer, *Theologie*, 439.

9 Oswald Bayer, *Theologie*, 405, 531. Vgl. G. van den Brink, *Een publieke zaak*, 344,

10 Vgl. Oswald Bayer, *Theologie*, 493,

11 Oswald Bayer, *Theologie*, 427-430.

12 M.O.D. Chenu O.P., *Is Theology a Science?*, New York 1959, 119.

3. Theologie als wijsheid zal zich altijd richten naar de **Schriften**. Die kunnen je immers wijsheid geven, 2 Timoteüs 3:15. Hun wordt tekort gedaan wanneer zij intellectualistisch gelezen worden. Juist omdat en in zoverre zij tot Christus willen leiden, worden zij slechts dan goed verstaan wanneer uit hun de levenswijsheid geput wordt die in Hem verborgen ligt, Kolossenzen 2:3, vgl. 1:9, 28; 2:3. Dat betekent dat ook de Bijbelwetenschappen niet geabstraheerd mogen worden van het leven. Dan zouden zij iets steriels krijgen. De exegese van een Bijbeltekst wil erop uitlopen dat levenswijsheid verworven wordt, ofwel (zoals Graham Tomlin het prachtig omschrijft): “de praktische, geestelijke intelligentie die voortkomt uit een diep verstaan van de wegen van God, de menselijke aard en de wereld waarin wij wonen.”¹³ De Bijbelwetenschappen dienen ook uiteindelijk dienstbaar te zijn aan dat wat God met de Bijbel beoogt: ons ‘commitment’ op te wekken, ons te betrekken bij het volk van God dat achter haar Heer aan gaat op weg naar Gods Koninkrijk. Typerend is het gebed dat Calvijn aan zijn voorlezingen over de Bijbelboeken Jeremia en Klaagliederen vooraf laat gaan: “De Heer geve ons, dat wij ons in de geheimenissen van zijn hemelse wijsheid zullen bewegen met ware voortgang in de vroomheid – tot de eer van Hem en tot opbouw van onszelf.”¹⁴
4. Wijsheid heeft te maken met een instelling, een **attitude**, een oriëntatie, een habitus. Theologie als wijsheid zal dan ook meer willen dat kennis bijbrengen. Zij heeft te maken met de *vorming* van een mens. Zij beoogt niet zozeer informatie als wel transformatie. Daarbij is aan veel meer te denken dan aan een psychologisch opgevatte persoonlijkheidsvorming. Een goede theoloog werkt ook aan karaktervorming, aan de ontwikkeling van deugden die samenhangen met een christelijke *mindset*: morele deugden zoals matigheid, intellectuele deugden zoals zorgvuldigheid en onpartijdigheid, en spirituele deugden zoals ootmoed.
5. Theologie als wijsheid weet dat er in het kennen van God **meer is dan het verstand**. Er is ook het hart. En het gevoel. En de ervaring. Puur objectieve wetenschappelijke kennis gaat aan de wijsheid voorbij. Theologie als wijsheid vraagt dat je als mens, als gelovige, je wandel voor Gods aangezicht inbrengt in je studie. Vandaar Luthers beroemde these, dat men slechts dan op de juiste wijze theologie studeert wanneer men de weg gaat van oratio (gebed), meditatio (luisterend omgaan met de Bijbeltekst) en tentatio (de aanvechting die voortkomt uit Gods verborgenheid).¹⁵
6. Theologie als wijsheid **reikt verder** dan dat zij een beroepsopleiding is. Dat is zij ook. Theologie als wijsheid is bij uitstek van betekenis voor de toerusting van een predikant, of een gemeentestichter, of een godsdienstleraar. Toch gaat zij in die functie niet op. Zij draagt ook bij aan het gesprek in de cultuur over de kant die het met de wereld op moet. Zij zoekt koortsachtig naar waarheid. Theologie als wijsheid is relevant voor de samenleving. Zij wil niet opgesloten worden binnen de kerk, maar

13 Graham Tomlin, ‘Geestelijke vorming in Gemeenschap’, in: *Geestkracht. Bulletin voor Charismatische Theologie* nr. 76, 35.

14 Vgl. Oswald Bayer, *Theologie*, 164, 165.

15 Oswald Bayer, *Theologie*, 55-106, 406, 407, 415v.

neemt deel aan het publieke debat.¹⁶ wijsheid wil van zich laten horen op de straten, Spreuken 1:20v.

7. Theologie als wijsheid kan niet zonder goddelijke verlichting, zonder geloof, zonder gebed. Er ligt waarheid in het gezegde van Evagrius Ponticus (346-400):

“Als je een theoloog bent, bid je op de rechte manier; en als je op de rechte manier bidt, ben je theoloog.”¹⁷

Dat betekent dat theologie en ‘geestelijk leven’ met elkaar verweven dienen te zijn. Dat is wat anders dan dat in de theologische opleiding een vak ‘spiritualiteit’ wordt opgenomen. Hoe waardevol dat ook kan zijn, het is niet genoeg om een uiteengaan van ‘hoofd’ en ‘hart’ te voorkomen en te bestrijden. Wanneer de theologie als wijsheid wordt beoefend, wordt met niet minder genoegen genomen dan dat het monastische en het scholastische moment weer samen komen.

Ad van der Dussen
Eindhoven, juni 2016

16 Vgl. G. van den Brink, *Een publieke zaak*, 353-360.

17 Reinhard Slenczka, ‘Lehre und Bekenntnis der Orthodoxen Kirche’, in: Bernhard Lohse e.a., *Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte Band 2: Die Lehrentwicklung im Rahmen der Konfessionalität*, Göttingen 1988, 557.